

Deliya O. V., PhD, Lecturer of the Poltava University Economics and trade (Ukraine, Poltava), odel2008@mail.ru

“The time will come and “have-beens” will be respected and will take them into”: aspects of Soviet social policy 20–30th years

The current issue, a recent study in the spectrum of contemporary researchers studied the social history of the Soviet period and the history of everyday life and social groups. With this in mind, the purpose of our publication is to attempt a retrospective analysis of some aspects of daily life and coping strategies of representatives of the social elite in Soviet society in terms of class struggle and the intensification of repression. Notable among the factors that determined the specific nature, were changes in social policy. The amendment was intended to change from “restriction” and “moving” capitalist elements until their removal. The daily life of former members of the social elite was in political and ideological pressures. To achieve a simple self-preservation, they had to adapt to the regime.

Keywords: society, social policy, the history of everyday life, “have-beens”, Soviet reality.

Делия О. В., кандидат исторических наук, доцент ВУЗУ “Полтавский университет экономики и торговли” (Украина, Полтава), odel2008@mail.ru

“...Настанет период и нас, “бывших людей” будут уважать и будут считать с нами”: аспекты советской социальной политики 20–30-х годов XX в.

Актуальной исследовательской проблемой, которая в последнее время оказалась в поле зрения ученых, стало изучение социальной истории советского периода и связанных с ней проблематике воспроизводства повседневного мира отдельных социальных групп. Учитывая это, целью нашей публикации является попытка ретроспективного анализа отдельных аспектов обычного существования и стратегий выживания “бывших людей” в советском обществе в условиях усиления классово-непримиримости и репрессий против классово-чуждых слоев населения. Особое место среди факторов, которые создали особую тогдашнюю специфику, заняли изменения в социальной политике. Речь идет о переходе от “ограничения” и “вытеснения” капиталистических элементов к окончательной их ликвидации. В условиях колоссального политического и идеологического давления происходило быстрое существование представителей прежних социальных элит, так называемых “бывших людей”. Для достижения простого самосохранения они имели все больше приспосабливаться к режиму, а по возможности растворялись в нем.

Ключевые слова: социум, социальная политика, история повседневности, бывшие люди”, советская действительность.

* * *

УДК 94(477)“19”

Маркова С. В.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик соціально-гуманітарних дисциплін, ХОІГПО (Україна, Хмельницький), markova1914@ Rambler.ru

Уніфікація свідомості сільських дітей засобами впливу ідеологічної та освітньо-виховної систем СРСР, УСРР у 1920–х – на початку 1930–х рр.

Аналізуються основні політико-ідеологічні та освітньо-виховні впливи на формування “нових дітей”, зокрема сільських, у контексті розширення соціальної бази радянської влади на селі та створення нової освітньо-виховної парадигми, спрямованої на уніфікацію свідомості дітей. У дослідженні були використані проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-психологічний та інші методи. Протягом 1920-х – на початку 1930-х рр. відбувалися пошуки змісту комуністичної ідеології, визначались її функції в суспільстві, методи впливу на дітей. Владі, зокрема через брак коштів довелося відмовитися від ідеї вилучення сільських дітей з родин, масової організації “дитячих помешкань”, дитячих містечок. Освітньо-виховна схема включала такі основні компоненти: школа – дитячий дім, дитяче містечко; соціалістичне виховання – дитячий комуністичний рух. На початку 1930-х рр. школа, референтні групи, дитяча література та інші структурні елементи освітньо-виховної системи УСРР мали потужний вплив на дітей, нівелюючи базові цінності попереднього (дореволюційного) життєвого досвіду селян.

Ключові слова: “нова дитина”, ідеологія, освітньо-виховна система, референтні групи.

Подальша модернізація освітньої системи України потребує чіткого структурування підсистем, зокрема шкільної освіти та позашкільної роботи, зміни старих норм та правил, врахування нових викликів громадянського суспільства. Всебічний аналіз радянського історичного досвіду, а саме, становлення освітньо-виховної системи, появи нових поведінкових маркерів,

об’єднуючих наративів, масових референтних груп (комсомольці, піонери, жовтєнята) дозволяє деталізувати латентні впливи на свідомість дітей нової ідеології та з’ясувати пролонговані наслідки цих процесів.

Метою даного дослідження є аналіз основних політико-ідеологічних та освітньо-виховних впливів на формування “нових дітей”, зокрема сільських, у контексті розширення соціальної бази радянської влади на селі та створення нової освітньо-виховної парадигми. У своєму дослідженні ми послуговувалися проблемно-хронологічним, історико-порівняльним, історико-психологічним та іншими методами. Застосування історико-психологічного методу дозволило викласти події 1920-х – початку 1930-х рр. крізь призму аналізу характерних змін поведінки дітей та особливостей сприйняття нових норм та цінностей.

Комплексно розглядають соціокультурні аспекти радянської політики 1920-х – початку 1930-х рр., нормативний зміст ідеології, форми та методи впливів на людей відомі українські вчені С. Кульчицький, В. Марочко, Я. Мандрик, Г. Почепцов, О. Сапицька, О. Стасюк та ін.; західні – Й. Баберовські, Л. Віола, Р. Конквест, С. Коткін, Ш. Фіцпатрік та ін.; російські – А. Ахієзер, О. Зінов’єв, П. Романов, О. Ярьска-Смірнова та ін.

Ідея створення “нової людини” особливо активно культивувалася владою серед молоді та дітей, які склали головний ресурс системи та розглядалися партійно-урядовими структурами як джерело поповнення робітничого класу, колгоспного селянства, радянської інтелігенції тощо. У СРСР період дитинства визначали від народження до 18 років [1, с. 428]. У 1920-х рр. педологи пропонували обмежити верхню межу дитинства 14 роками, зокрема через те, що цей вік вважали нижньою межею “молоді”, згідно зі статутами молодіжних організацій. У статистико-демографічних звітах дітей, як соціально-демографічну групу, поділяли на три вікові підгрупи: 0–4 роки; 5–9; 10–14. В УСРР у 1924 р. чисельність трьох вікових груп була: 0–4 р. – 3,7 млн. осіб; 5–9 – 3,0 млн.; 10–14 р. – 3,8 млн.; разом – 10,5 млн. осіб (загальна чисельність населення УСРР була 27,1 млн. осіб) [35, с. LX].

До створення “нової дитини” в СРСР, УСРР долучилися як політики, так і науковці. Ключовою темою психоневрологічних, психотехнічних, педагогічних та педологічних з’їздів 1920-х – на початку 1930-х рр. було створення “нових людей”. Дане завдання також мали розв’язувати психологія, нейрофізіологія, рефлексологія, психотехніка, педологія, педагогіка, психоневропатологія, соціальна психологія, порівняльна психологія, марксистська гносеологія та методологія. Завданням на майбутнє визначалося створення єдиної науки про поведінку людини – поведінкознавства (із трьома напрямками: психологічним, рефлексологічним, фізіологічним). У 1927 р. на I Всесоюзній педологічній нараді та I Всеросійському з’їзді педологів активно обговорювали вплив оточення на організм, який росте. Професор В. Штефко доводив, що вплив оточення на організм починається з впливу його на зародкові клітини батьків [19, с. 233]. У другій половині 1920-х рр. теорію гармонійного виховання дітей визнали “шкідництвом на педагогічному фронті” та “ідеалом буржуазії” [44, с. 41]

(лише у голодному 1932 р. на сторінках педагогічних журналів знову заговорили про виховання покоління всебічно розвинених членів соціалістичного суспільства з метою остаточного встановлення комунізму [2, с. 1]). “Вільне виховання” (самоорганізація на основі конкретних, життєвих потреб) ототожнювалося з анархізмом. Домінуюче положення поступово зайняла теорія “свідомої дисципліни”, внаслідок застосування якої мали з’явитися діти з рисами пролетаріату: витривалі, наполегливі, рішучі тощо [30, с. 180–181]. Кінцевою метою виховання вважалося прищеплення дитині комуністичної ідеології, матеріалістичного світогляду, виховання свідомого, активного будівника соціалізму [17, с. 110].

У першій половині 1920–х рр. в СРСР, УСРР набула поширення ідея повного відриву дітей від сім’ї за допомогою розгалуженої системи дитячих будинків (там мали знаходитися не лише діти-сироти, безпритульні, але й діти матерів-одиначок, діти батьків, зайнятих на великих будовах, сільські діти). Сільських дітей влада ідентифікувала як “диких селянських дітей” та намагалася забрати від родини, щоб перетворити їх на “дітей колективу” [27, с. 18–19]. Протягом першої половини 1920–х рр. сільських дітей (починаючи з 3–5 років) партійно-урядові структури пропонували виховувати окремо від батьків у “дитячих помешканнях”. Зустрічатися з батьками діти мали лише в клубі й на загальних зборах. У суспільстві культивувалася думка, що селянська сім’я через недостатню культурність не зуміє прищепити дитині основних навичок класового виховання. Винятком була робітничка сім’я [40, с. 33].

Станом на 1 січня 1923 р. в УСРР працювало 1511 дитячих будинків, 33 дитячі трудові колонії, 14 дитячих трудових комун, 9 дитячих містечок. На кінець 1923 р. кількість дитячих будинків досягла 1928 закладів із контингентом 114 тис. дітей. У 1924 р. Народний комісаріат освіти (Наркомос) змушений був визнати, що його плани суспільного виховання дітей і розвитку у мережі дитячих будинків необґрунтовані. На реалізацію ідеї “детдомизації” (рос. термін) у держави не вистачило коштів [36, с. 233]. До кінця року мережа дитячих будинків була скорочена до 1056 закладів, а кількість вихованців у них зменшилася до 82 тисяч [31, с. 110–111]. У 1925/26 р. дітей у будинках (дитячих інтернатних установах) було 57756 осіб, у 1927/28 р. їхня кількість зменшилася до 41600 осіб, у 1928/29 р. – до 38879 осіб [41, арк. 57].

Дітей, як і дорослих, поляризували відповідно до соціального походження. У пресі точилися суперечки, чи варто приймати до школи дітей, батьки яких були позбавлені виборчих прав. Було дозволено виключати учнів, які приховали свій соціальний стан [47, с. 19]. Про розшарування серед дітей свідчили назви-клички: “пан Гапон” (син поміщика), “граф”, “цар” та ін. Педологічні дослідження підтвердили, що навіть групи товаришування дітей відбивали нову соціальну реальність. Наприклад, групи товаришування дітей робітників і селян зустрічалися рідко [39, с. 104–105]. Окремі діти робітників, особливо партійних, досить зверхньо ставилися до сільських дітей, образливо називаючи їх “клопами невмиваними” [11, с. 5]. Формування класової спрямованості поведінки дітей визначалося

основним постулатом марксистсько-комуністичної педагогіки [41, с. 286].

На школу партійно-урядові структури покладали “місію виховання абсолютно нових людей” [47, с. 7]. У постанові VII конференції КП(б)У (1923 р.) вказувалося, що “потрібно тверде й безпосереднє керівництво партії роботою Наркомосу з тим, щоб радянська освіта була насичена комуністичним змістом” [14, с. 340]. Школа також мала поєднувати у собі скільне навчання з продуктивною працею та громадською роботою. Поступово вибудовувалася нова система організації навчального процесу в УСРР. Постановою РНК “Про шкільну мережу загального навчання” від 1924 р. запроваджувалася семирічна трудова школа з двох концентрів: першого початкового (чотирихрічка) і другого (трьоххрічка). Для обслуговування малозаселених місцевостей організовувалися рухомі школи [12, с. 14–15]. Державні трудові школи охоплювали навчанням дітей віком від 8 до 15 років, професійні школи – від 15 до 17 років. Функціонували окремі типи сільськогосподарських освітніх закладів. У 1922 р. системі с/г освіти було доповнено учбовим закладом – інтегральною сільськогосподарською школою. У 1927 р. було організовано школи сільськогосподарського учнівства [45, с. 6]. У системі професійної освіти діяли профшколи технічної освіти, ремісничі школи, школи фабрично-заводського учнівства, школи для дітей кустарів та безробітних, курси підготовки до вишів, самоокупні профшколи та ін. [12, с. 35–36]. Постановою РНК УСРР “Про розподіл відрахувань промислових підприємств на потреби вищої професійно-технічної освіти” у 1925 р. запроваджувався окремий збір із промислових підприємств [5, с. 17]. Якщо у РСФРР станом на 1927 р. відбулося злиття трудових шкіл та профшкіл, то в УСРР школи функціонували розрізнено. Введення всезагального обов’язкового навчання стало можливим тільки у 1930–х рр. Кількість шкіл в УСРР в 1930 р. коливалася в межах 21 тис., в них навчалася майже 5 млн. дітей [42, арк. 4]. У 1930 р. дітей у віці від 12 до 15 років у селі проживало приблизно 85%, не відвідували школу приблизно 30% українських дітей [29, с. 34]. У голодному 1933/34 н.р. в УСРР до 8 класу було прийнято лише 22 тис. школярів [10, с. 14–15]. Відповідно до Постанови РНК Союзу РСР і ЦК ВКП(б) про структуру початкової і середньої школи СРСР у 1934 р. було встановлені загальні для всього СРСР типи загальноосвітньої школи: початкова школа, неповна середня школа, середня школа [33, с. 3]. Термін “клас” замість “група”, “гурток”, “громада” (вживання останнього терміну було найчастіше розповсюджене на Київщині та Вінниччині) було остаточно встановлено у 1934 р. [13, с. 10].

У школах діти віком 8–12 років мали активно “проробляти” ухвали з’їздів партії, влаштовувати “політ бої” [34, с. 8–9]; створювати бригади “бук сирників” для надання допомоги невстигаючим учням [4, с. 37] (Прим. авт. На зразок аналогічних бригад, які займалися хлібозаготівлями у селах). Міські учні мали “збирати брухт, пляшки, підвищувати продуктивність праці на виробництві, ліквідувати неписьменність та ін.”, сільські – “втягувати сусідів та батьків до колгоспу, знімати дзвони з церков, облаштовувати інтернати,

підвищувати продуктивність праці у сільському господарстві та ін.” [21, с. 55] При цьому домашня робота вважалася такою, що шкодить здоров'ю учня [15, с. 17].

Особливу увагу у школах приділяли поширенню дитячого безвірницького руху. Гаслом “безвірницького руху” стало: “Релігія – гальмо п'ятирічки” [41, арк. 293]. При школах мали обов'язково функціонувати гуртки “Юних воєвничих безвірників” (ЮВБ) та шкільні осередки “Спілки воєвничих безвірників” (СВБ). Кількість дітей, охоплених цим рухом, становила в УСРР на 1 січні 1932 р. приблизно 700 тис. (приблизно 14% від загального числа школярів) [46, с. 80–81]. Нова радянська школа найбільше обурювала селян своїм принизливим ставленням до сім'ї та заборонаю вивчення закону Божого.

Зменшити вплив батьків на дітей дозволяла позашкільна робота. Відповідно до першого п'ятирічного плану мережу установ позашкільної роботи розділили на масову мережу районного, округового та центрального порядку. Масова мережа утворювалася в селищах, виселках, при заводах, фабриках, невеликих радгоспах, колгоспах, при робітничих клубах, сільбудах, хатах–читальнях, червоних кутках та ін. Масова мережа функціонувала за окремим планом та під доглядом Окради позашкільної освіти [40, с. 212]. Для роботи з дітьми функціонували дитячі клуби, бібліотеки, масові літні майданчики, піонерколонії, майданчики фізкультури, профамбулаторії. Створювалось окреме радіомовлення для дітей, державні драматичні театри, екскурсійні станції для обслуговування дитячих екскурсій та дитячого туризму, музеї та виставки участі дітей в соцбудівництві та дитячої творчості, дитячі технічні та сільськогосподарські станції, біостанції з позашкільним відділом, колектори дитячої книжки та ін. У 1930 р. в УСРР для дітей видавалися 2 газети та понад 10 журналів. Для дітей віком від 14 років видавалися “Комсомолец України”, “Біднота”, “Юнге–гвардія” (газета єврейською мовою), “Юнг–штурм” (газета німецькою мовою), “Молода гвардія”, “Молодняк” та ін. [43, арк. 26–29]. У зв'язку з тим, що кіно вважалось одним із наймогутніших засобів виховання дітей, відповідно до першого п'ятирічного плану в УСРР мали кінофікувати майже 3000 шкіл. Було розпочато активну роботу зі створення дитячих кінотеатрів. Основна педагогічна робота у дитячому кінотеатрі мала проводитися, починаючи з фойє, де виставлялися плакати. В окремих кімнатах розгорталася культосвітня робота, влаштовували читання та тихі ігри; секція “ізо” виготовляла плакати, ілюстративний матеріал для розмов [40, с. 127–128]. У кіно з'явилися фільми, у яких діти самотужки перемагали дорослих–ворогів, наприклад, фільм “Василь та Месник” [25, с. 181].

Вчителям приходилося працювати з великим перевантаженням, лише учбова робота займала 9 годин. Також вони мали брати участь у партійних або комсомольських зібраннях [6, с. 47–48], змаганнях у бригадах, допомагати піонерам [29, с. 53], входити до складу виборчкомів, проводити лекції з дітьми та батьками. Вчителів, які відмовлялися від громадської роботи, висміювали у газетах, розглядали на засіданнях місткомів та ін. [47, с. 20]. Із вчителів міських шкіл

утворювали бригади, “що тижнями сиділи на селі, допомагаючи біднякам та середнякам колективізуватися” (у Харкові у 1930 р. четверта частина вчительства шкіл була у селах) [40, с. 57].

Радянськими ідеологами для кращої роботи було відокремлено із загальної суспільної маси специфічні референтні групи (комсомольці, піонери, жовтєнята) із закріпленими статусами в системі ієрархії влади та соціально–рольовими образами, закріпленими в громадській свідомості. Суспільне, у представників вищезгаданих референтних груп, мало домінувати над особистим у всіх сферах життя. Дітей вчили бути готовим до самопожертви в ім'я інтересів свого класу та здійснення “Жовтневої революції в освіті”. Підвалинами дитячого руху визначали соціальне спільне життя, громадську роботу, прагнення до класового ідеалу, активність у боротьбі за цей ідеал, прагнення до знання [24, с. 88]. Уніфікації сприяв однаковий одяг [38, с. 106]. Напередодні XIII з'їзду комуністичної партії дітям влаштували так звані “ленінські христини”, дитячі організації в СРСР отримали назву “Комуністичні дитячі групи імені В. І. Леніна” (комуністичний дитячий рух до цього часу носив назву “Спартак”). В. Ленін, як “конкретна фігура сучасності”, мав викликати безмежну любов та поклоніння” [20, с. 122]. Проте вже у 1925–1926 рр. діти почали активно залишати піонерську організацію, зокрема через її надмірну заполітизованість. У серпні 1926 р. у Харкові на Всеукраїнській нараді у справах комуністичного дитячого руху обговорювали питання “масових виходів із піонерської організації та захоплення піонерами лише зовнішньою атрибутикою й відсутністю політичного ідеалу” [18, с. 34–35].

Масова піонерізація спровокувала прогнози педологів про відмирання школи разом із відмиранням держави [26, с. 48] та заяви науковців, що “дітей уже перетворено”, “вони живуть новою революційною дійсністю, особливо у містах” [8, с. 22]. Окремі педагоги почали пропонувати не нейтралізувати агресивну енергію у дітей, бо вона в нових умовах є цінною культурною силою, яку можна використовувати, щоб формувати оточення [40, с. 28]. Як приклад можна навести створені з піонерів групи “легкої кавалерії” по боротьбі за дисципліну [47, с. 20], які своєю безкомпромісністю, жорстокістю інколи шокували навіть дорослих людей. Влада озброїла дітей агресивними гаслами, на зразок: “Ми ростемо вам на загибель!” [37, с. 5].

Сільських піонерів намагалися виховувати як свідомих колективістів, які розуміють завдання та шляхи соціалістичної перебудови сільського господарства. Перед піонерськими загонами, створеними на селі, ставили завдання “просувати в маси (дітей і дорослих) новий статут сільськогосподарської артілі; допомагати скликати виробничі наради колгоспів; поширювати рух ударників; допомагати боротись проти симулянтів, ледарів, прогульників; боротися проти алкоголізму; організовувати бригади ліквідаторів неписьменності зі старших піонерів; боротися проти пошестей та виявів антисемітизму, шовінізму; вести антирелігійну роботу; боротися за безперервну працю в колгоспах; брати участь в організації ясел, дитячих садків; допомагати бездоглядним дітям” [29, с. 73–75]. Влітку школярі, об'єднані у піонерську організацію, мали брати участь у

боротьбі за соціалістичний врожай (у весняному засіві, в боротьбі зі шкідниками, брати шефство над молодняком, збирати колоски, охороняти врожай та ін.) [16, с. 21]. Піонери були зобов'язані організувати демонстрації, куточки займу, заключати договори з батьками, щоб кожна сім'я піонера придбала облигації займу [28, с. 41–42]. Піонери повинні були відмовляти батьків писати заяви про вихід із колгоспів, не давати паперу на заяви. Інколи піонери власноручно змінювали тексти заяв. Частина батьків категорично висловлювалася проти шкіл, де вчать дітей на комуністів, та вимагали розпустити піонерзагони, які негативно впливали на дітей [29, с. 29].

Після революції понад десять років точилися суперечки щодо втягування дошкільнят у політичні події та політичне життя. Пропонувалося відкинути твердження традиційної педагогіки про антисоціальні “особливості” дітей дошкільного віку. За основу було взято базову тезу марксистсько-ленінської педагогіки про те, що дитина є продукт оточення. Піонери відвідували дітей один – два рази на тиждень та ставали частиною внутрішнього оточення дітей. Як наслідок, в дитячих садках, будинках для дітей від 4–х років вже можна було побачити Куточок Леніна, “Могилу Леніна”, безліч малюнків про Леніна. Перше слово, що читали та писали діти, мало бути не “ау”, не “мама”, а – “Ленін”, “1 травня”, “Жовтень”. Діти гралась у “дитячий виконком”, в “юних ленінців”, “мітингували”, ходили на “демонстрації”, співали Інтернаціонал. У 1924 р. при групах ЮЛ створювались групи “жовтенят” із дітей віком від 8 до 11 років. Гаслами “жовтенят” були: “Ми – зміна ЮЛ”, “Ми жовтенята – весняні квіти”, “Ми жовтенята – зміна всім” та ін. [7, с. 29].

У жовтні 1924 р. на III педагогічному з'їзді було поставлено завдання створення дитячої книги про “реальний світ” [36, с. 232]. Масова політична книжка мала “навчити дітей розпізнавати класових ворогів пролетаріату та вести із ними боротьбу, організувати на боротьбу за міжнародний комуністичний рух, боротися проти куркулів та людей із “СВУ” [9, с. 94–95]. Головним героєм усіх книг мав бути дитячий колектив. Тематика книг для дітей мала висвітлювати життя дітей-героїв [3, с. 42]. У дитячих книгах було заборонено ідеалізувати куркульські хутори, співати дифірамби одноосібному господарству, ідеалізувати українське гетьманство, протягувати теорію “безбуржуазності української нації” [11, с. 6–7]. Основні емоції, що мала викликати дитяча література, це – співчуття до пригнобленого та пошана сміливому герою. У голодному 1933 р. книги друкувались та розвозилися в УСРР потягами (5–6 вагонів одночасно) [43, арк. 40].

Під загрозою зникнення опинилися казки, зокрема побутові, що описували взаємовідносини в родині, відносини багатих та бідних. На I Всеросійській конференції у справах дитячої літератури (лютий 1931 р.) остаточно було визначено, що казці немає місця в дитячій радянській літературі. Дану позицію активно підтримував Н. Крупська [25, с. 176]. У додатку до протоколу № 80 “Про застосування казки в педагогічному процесі” секретаріату ЦК ЛКСМУ зазначалося, що “проти казки потрібно розгорнути широку боротьбу через комсомол, вожатих, педагогів, через маси самих дітей” [41, арк. 283]. Серед українських ка-

зок найбільше критики дісталася казці про “Івасика–Телесика”, у якій “голос матері протиставляється цілій гамі чужих голосів, він закінчує останнім акордом цю казку, напоєну приватно-власницькою ідеологією дрібнобуржуазної родини, відгородженої від усіх “чужих”, себто ізольованої від суспільства” [32, с. 87–88]. У 1934 р. С. Маршак зазначав, що “клас, який йде до загибелі, вже не може розраховувати на казку у своєму житті” [23, с. 43].

Шкідливими буржуазно-педагогічними творами вважались також твори дитячих письменників, у яких писали лише про дітей. Діти мали орієнтуватися не на дітей, а на справжніх проводирів революції, на дорослих робітників–комуністів [25, с. 182]. Було розкритиковано, як вияв буржуазної педагогіки в літературі, поезії К. Чуковського; зокрема, “Муху–цокотуху” було звинувачено у пропагуванні міщанства, недотриманні правил шкільної санітарії, у тому, що корисний у природі павук у творі асоціюється із соціальним образом куркуля.

Було оголошено прізвиз ударників у дитячу літературу, внаслідок чого з'явилися реально шкідливі для дитячої психіки твори. Наприклад, твір “Ховрашки” В. Поліщука: “І тоді (після вбивства ховрашка), виступила наверх до мене вся злість боротьби в природі, вся невтомна лють її, коли на шлях одної живої тварі стає друга ... І нехай тіні докору, жалю й огиди до самого себе гніять потім, – діло зроблене, природа з жорстоким обличчям святої, що не знає гріха, іде вперед, ведучи нитку еволюції живої матерії” [11, с. 22–23].

У 1930–ті рр. посилилась цензура дитячої літератури та шкільних підручників. Були вилучені всі підручники, написані в 1920–х рр. на основі концепції М. Грушевського та С. Єфремова, проведено їх уніфікацію на базі російських підручників [22, с. 8]. Класово ворожою націоналістичною контрабандою в дитячій літературі було названо цілу низку збірок та книжок, виданих у 1931–1933 рр., що були оформлені жовто-блакитними обкладинками [3, с. 36]. Було заборонено порівнювати життя міських “ніби панських” та сільських “злиденних” дітей [11, с. 5].

Отож, після легітимації радянської влади в СРСР, УСРР перед партійно–урядовими структурами постало завдання нав'язати комуністичну ідеологію суспільству. Протягом 1920–х рр. відбувалися пошуки змісту ідеології, визначались її функції в суспільстві, методи впливу на дітей. Однак владі, зокрема через брак коштів, довелося відмовитися від ідеї вилучення дітей із родин та масової організації дитячих будинків, дитячих містечок. У 1920–х рр. було запроваджено таку освітньо–виховну схему: школа – дитячий дім, соціалістичне виховання – дитячий комуністичний рух. У другій половині 1920–х – на початку 1930–х рр. школа, референтні групи, дитяча література, преса, кіно та інші структурні елементи освітньо–виховної системи вже не могли функціонувати поза політикою, а діти були втягнуті у серйозні протиріччя з дорослими.

Список використаних джерел

1. Большая советская энциклопедия. (В 30 томах). Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3–е. – М.: Изд-во “Советская энциклопедия”, 1972. – Т. 8. – 592 с. с ил.
2. Борьба по–боевому // Вожатый. Руководящий журнал по теории и практике детского коммунистического движения. – 1932. – № 6, март. – С. 1–4.

3. Браун Р. Про план видання дитячої літератури на 1934 р. / Р. Браун // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 6 (143), червень. – С. 34–43.
4. Брук М. Робота з відсталими учнями в політехнічній школі / М. Брук // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 5 (142). – С. 26–42.
5. Бюлетень НКО. – Х., 1925. – Ч. 13 (18).
6. Вычегодский И. Отстающий участок / И. Вычегодский // Народный учитель. – 1932. – № 5–6, апрель. – С. 47–50.
7. Гендрихівська А. Жовтенята / А. Гендрихівська // Радянська освіта. За ред. О. Шумського. – Х. : Державне вид-во України, 1925. Ч. 4. Квітень 1925. – С. 26–30.
8. Гендрихівська А. Про працю юних піонерів із молодшими дітьми / А. Гендрихівська // Радянська освіта. За ред. О. Шумського. – Х. – Ч. 12, грудень 1926 р. – С. 1–33.
9. Горбенко Ю. Політична й технічна дитяча книжка / Ю. Горбенко // Шлях освіти. Теорія освіти, методологія, освітня практика, побут. – Х. : Державне вид-во України, 1930. – № 4 (84). – С. 89–95.
10. До нового навчального року // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 5 (142). – С. 14–17.
11. Затонський В. П. Завдання дитячої літератури на сучасному етапі соціалістичного будівництва / В. П. Затонський // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 6 (143), червень. – С. 3–34.
12. Збірник чинного законодавства УСРР Про Народну освіту. – Х. : Юр. вид-во Наркомістус УСРР, 1927. – 207 с.
13. Здійснити постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) та Постанову ЦК КП(б)У про школу // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 5 (142). – С. 9–13.
14. Історія педагогіки / Навч. посібн. для пед. ін-т. Української РСР; М. С. Гриценко, Б. М. Митюров, М. О. Григор'єв та ін. – К., 1973. – 448 с.
15. Колгоспниця України. – № 7. – 15 квітня 1932 р. – 32 с.
16. Куліченко В. Сільськогосподарські кабінети в школі / В. Куліченко // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 5 (142). – С. 21–26.
17. Лакиза І. Реконструктивна доба й дитяча література / І. Лакиза // Шлях освіти. Теорія освіти, методологія, освітня практика, побут. – Х. : Державне вид-во України, 1930. – № 4 (84). – С. 110–116.
18. Ліхтерів М. Останні наради в справах комуністичного дитячого руху / М. Ліхтерів // Радянська освіта. За ред. О. Шумського. – Х. – Ч. 12, грудень 1926 р. – С. 34–42.
19. Лозинський С. Перша всесоюзна педологічна нарада в Москві / С. Лозинський // Шлях освіти. – Х. : Державне вид-во, 1927. – № 5 (61) – травень, 1927. – С. 232–242.
20. Ломакин А. Ленинизм в детдвижении / А. Ломакин // Путь просвещения. Педагогический журнал. Теория просвещения, методология, просветительная практика, быт. – Харьков : Изд-во “Червоный шлях”, 1924. – № 7 (16). – С. 121–130.
21. Люок М. Матеріали досліджень “Піонери про соцзмагання” / М. Люок // За марксо-ленінську педагогіку. – К. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1931. – Ч. 1–2 (28–29). – С. 55–60.
22. Мандрик Я. І. Політика радянської держави у сфері культури в українському селі (кінець 20-х – 30-ті роки) : автореф. дис. ... доктора іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Я. І. Мандрик; НАН України. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Л., 2006. – 33 с.
23. Маршак С. Створити дитячу літературу, гідну наших дітей / Самуїл Маршак // Комуністична освіта. – Х. : Державне Вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 6 (143), червень. – С. 43–50.
24. Миронов М. Перші піонери. Із спогадів про перші роки Комдитруху / М. Миронов – Харків–Одеса : Молодий більшовик, 1932.
25. Миронов М. Про дитячу літературу / М. Миронов // Комуністична освіта. – Х. : Державне видавництво України, 1931. – № 5–6 (108), травень–червень. – С. 172–185.
26. Об одной левачкой книге. Королев и Раскин “Воспитательные задачи школы” // Вожатый. Руководящий журнал по теории и практике детского коммунистического движения. – 1932. – № 4 (февраль). – С. 45–48.
27. Перший Всеукраїнський З'їзд представників колгоспів та робітників по колективізації сільського господарства (тези й резолюції з'їзду). – Х. : Вид-во “Радянський селянин”, 1925. – 38 с.
28. Петров И. В перовой шеренге борцов за финплан / И. Петров // Вожатый. Руководящий журнал по теории и практике детского коммунистического движения. – № 7, апрель 1932. – С. 41–42.
29. Піонерська організація на новому етапі. Бібліотечка VII Всеукраїнської ради в справах Комдитруху та школи. – Державне вид-во України, 1930. – 90 с.
30. Плевко Н. О сознательной дисциплине школьников / Н. Плевко // Народный учитель. – № 5–6. – апрель 1932. – С. 179–182.
31. Покась В. П. Інтернатна освіта: історія становлення та розвитку в Україні / В. П. Покась // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис. – К. : Педагогічна преса, 2010. – № 2. – С. 109–116.
32. Попів О. Дитяча література на переломі / О. Попів // Шлях освіти. Теорія освіти, методологія, освітня практика, побут. – Х. : Державне вид-во України, 1930. – № 4 (84). – С. 71–89.
33. Постанова РНК Союзу РСР і ЦК ВКП(б) “Про структуру початкової і середньої школи СРСР” // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 5 (142). – С. 3.
34. Постанова ЦК ВКП(б) “Про переобтяження школярів і піонерів громадсько-політичними завданнями” // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1934. – № 5 (142). – С. 8–9.
35. Природний рух населення України в 1924 році з оглядом природного руху населення перед світовою війною // Статистика України. Серія І. Демографія. – Харків, 1927. – Т. IV, Вип. 3. – LXXXIII с.
36. Россия непозная / под ред. А. Н. Яковлева. – М. : Новый хронограф, 2002. – 446 с.
37. Селянка України. – № 17. – 10 вересня 1927 р. – 20 с.
38. Система роботи піонерської організації. Затверджена VI Всеукраїнською нарадою в справах КДР та БЮРОМ ЦК ЛКСМУ. – Х. : Державне вид-во України, 1929. – 107 с.
39. Фігурін О. Спроба дослідження вільних товариських дитячих об'єднань / О. Фігурін // Шлях освіти. – Х. : ДВУ, 1927. – № 11 (78), листопад. – С. 102–111.
40. Художнє виховання дітей. Матеріали наради ДНМК НКО УСРР та ЦК ЛКСМУ в справі театру, кіна та радіо для дітей. – Х. : ДВУ Державне вид-во “Радянська школа”, 1930. – 232 с.
41. ЦДАГО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 332. – 329 арк.
42. Там само. – Ф. 237. – Оп. 1. – Спр. 12. – 14 арк.
43. Там само. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 105. – 210 арк.
44. Чавдаров С. Шкідництво на педагогічному фронті (“Педагоги” з СВУ) / С. Чавдаров // Комуністична освіта. – Х. : Державне видавництво України, 1931. – № 5–6 (108), травень–червень. – С. 40–48.
45. Чередник О. Г. Критичний огляд сучасної системи шкільної сільськогосподарської освіти в зв'язку з вимогами до неї сільського господарства України / О. Г. Чередник // Сільськогосподарська освіта. – Х. : “Радянський селянин”, 1928. – № 4, травень. – С. 5–12.
46. Чефранов О. Антирелігійне виховання дітей – на вищій теоретичній рівень / О. Чефранов // Комуністична освіта. – Х. : Державне вид-во “Радянська школа”, 1933. – № 2–3 (131), лютий–березень. – С. 80–93.
47. Эмдин Г. В. Дети строители новой школы / Г. В. Эмдин // Материали I Всероссийской экскурсии-конференции работников учкомов городских школ. – М. : Работник просвещения, 1930. – 112 с.

References

1. Bol'shaja sovetskaja jenciklopedija. (V 30 tomah). Gl. red. A. M. Prohorov. Izd. 3-e. – M. : Izd-vo “Sovetskaja jenciklopedija”, 1972. – Т. 8. – 592 s. s il.
2. Borot'sja po-boevomu // Vozhatyj. Rukovodjashhij zhurnal po teorii i praktike detskogo kommunisticheskogo dvizhenija. – 1932. – № 6, mart. – S. 1–4.
3. Braun R. Pro plan vydannja dytjachoї literatury na 1934 r. / R. Braun // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo “Radjans'ka shkola”, 1934. – № 6 (143), cherven'. – S. 34–43.
4. Bruk M. Robota z vidstalymy uchnjamy v politehničnij shkoli / M. Bruk // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo “Radjans'ka shkola”, 1934. – № 5 (142). – S. 26–42.
5. Bjuleten' NKO. – H., 1925. – Ch. 13 (18).
6. Vychedodskij I. Otstajushhij uchastok / I. Vychedodskij // Narodnyj uchitel'. – 1932. – № 5–6, aprel'. – S. 47–50.
7. Gendryhivs'ka A. Zhovtenjata / A. Gendryhivs'ka // Radjans'ka osvita. Za red. O. Shums'kogo. – H. : Derzhavne vyd-vo Ukrainy,

1925. Ch. 4. Kviten' 1925. – S. 26–30.

8. Gendryhivs'ka A. Pro pracju junyh pioneriv iz molodshymy dit'ny / A. Gendryhivs'ka // Radjans'ka osvita. Za red. O. Shums'kogo. – H. – Ch. 12, gruden' 1926 r. – S. 1–33.

9. Gorbenko Ju. Politychna j tehnicna dytjacha knyzhka / Ju. Gorbenko // Shljah osvity. Teorija osvity, metodologija, osvityjna praktyka, pobut. – H. : Derzhavne vyd-vo Ukrainy, 1930. – № 4 (84). – S. 89–95.

10. Do novogo navchal'nogo roku // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1934. – № 5 (142). – S. 14–17.

11. Zatons'kyj V. P. Zavdannja dytjachoi' literatury na suchasnomu etapi socialistychnogo budivnytva / V. P. Zatons'kyj // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1934. – № 6 (143), cherven'. – S. 3–34.

12. Zbirnyk chynnogo zakonodavstva USRR Pro Narodnu osvitu. – H. : Jur. vyd-vo Narkomjustu USRR, 1927. – 207 s.

13. Zdijsnyty postanovy RNK SRSR i CK VKP(b) ta Postanovu CK KP(b)U pro shkolu // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1934. – № 5 (142). – S. 9–13.

14. Istorija pedagogiky / Navch. posibn. dlja ped. in-t. Ukrain's'koi' RSR ; M. S. Grycenko, B. M. Mytjurov, M. O. Grygor'jev ta in. – K., 1973. – 448 s.

15. Kolgospnyca Ukrainy. – № 7. – 15 kvitnja 1932 r. – 32 s.

16. Kulichenko V. Sil's'kogospodars'ki kabinety v shkoli / V. Kulichenko // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1934. – № 5 (142). – S. 21–26.

17. Lakyza I. Rekonstruktyvna doba j dytjacha literatura / I. Lakyza // Shljah osvity. Teorija osvity, metodologija, osvityjna praktyka, pobut. – H. : Derzhavne vyd-vo Ukrainy, 1930. – № 4 (84). – S. 110–116.

18. Lihteriv M. Ostanni narady v spravah komunistychnogo dytjachogo ruhu / M. Lihteriv // Radjans'ka osvita. Za red. O. Shums'kogo. – H. – Ch. 12, gruden' 1926 r. – S. 34–42.

19. Lozyny'kyj S. Persha vsesojuzna pedolohicna narada v Moskvi / S. Lozyny'kyj // Shljah osvity. – H. : Derzhavne vyd-vo, 1927. – № 5 (61) – traven', 1927. – S. 232–242.

20. Lomakin A. Leninizm v detdviženii / A. Lomakin // Put' prosveshhenija. Pedagogiceskij zhurnal. Teorija prosveshhenija, metodologija, prosvetit'el'naja praktyka, byt. – Har'kov : Izd-vo "Chervonyj shljah", 1924. – № 7 (16). – S. 121–130.

21. Lojuk M. Materialy doslidzen' "Pionery pro soczmagannja" / M. Lojuk // Za markso-lenins'ku pedagogiku. – K. : Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1931. – Ch. 1–2 (28–29). – S. 55–60.

22. Mandryk Ja. I. Politychna radjans'koi' derzhavy u sferi kul'tury v ukrain's'komu seli (kinec' 20-h – 30-ti roky) : avtoref. dys. ... doktora ist. nauk : spec. 07.00.01 "Istorija Ukrainy" / Ja. I. Mandryk ; NAN Ukrainy. In-t ukrain'noznav. im. I. Kryp'jakevycha, In-t narodnoznav. – L., 2006. – 33 s.

23. Marshak S. Stvoryty dytjachu literaturu, gidnu nashyh ditej / Samuil Marshak // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne Vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1934. – № 6 (143), cherven'. – S. 43–50.

24. Myronov M. Pershi pionery. Iz spogadiv pro pershi roky Komdytruha / M. Myronov – Harkiv–Odesa : Molodyj bil'shovyk, 1932.

25. Myronov M. Pro dytjachu literaturu / M. Myronov // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vydavnytvo Ukrainy, 1931. – № 5–6 (108), traven'–cherven'. – S. 172–185.

26. Ob odnoj levackoj knige. Korolev i Raskin "Vospitel'nye zadachi shkoly" // Vozhatyj. Rukovodjashhij zhurnal po teorii i praktike detskogo kommunistychnogo dvizhenija. – 1932. – № 4 (fevral'). – S. 45–48.

27. Pershyj Vseukrain's'kyj Z'i'zd predstavnykiv kolgospiv ta robotnykiv po kolektyvizacii' sil's'kogo gospodarstva (tezy j rezolucii' z'i'zdu). – H. : Vyd-vo "Radjans'kyj seljany'n", 1925. – 38 s.

28. Petrov I. Vperedovoj sherege borcov za finplan / I. Petrov // Vozhatyj. Rukovodjashhij zhurnal po teorii i praktike detskogo kommunistychnogo dvizhenija. – № 7, aprel' 1932. – S. 41–42.

29. Pioners'ka organizacija na novomu etapi. Biblioteczka VII Vseukrinarady v spravah Komdytruha ta shkoly. – Derzhavne vyd-vo Ukrainy, 1930. – 90 s.

30. Plevko N. O soznatel'noj discipline skol'nikov / N. Plevko // Narodnyj ucitel'. – № 5–6. – aprel' 1932. – S. 179–182.

31. Pokas' V. P. Internatna osvita: istorija stanovlennja ta rozvytku v Ukraini / V. P. Pokas' // Vyshha osvita Ukrainy. Teoretychnyj ta naukovy–metodychnyj chasopys. – K. : Pedagogicna presa, 2010. – № 2. – S. 109–116.

32. Popiv O. Dytjacha literatura na perelomi / O. Popiv // Shljah

osvity. Teorija osvity, metodologija, osvityjna praktyka, pobut. – H. : Derzhavne vyd-vo Ukrainy, 1930. – № 4 (84). – S. 71–89.

33. Postanova RNK Sojuzu RSR i CK VKP(b) "Pro strukturu pochatkovoji' i seredn'oi' shkoly SRSR" // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1934. – № 5 (142). – S. 3.

34. Postanova CK VKP(b) "Pro pereobtjazhennja shkoljariv i pioneriv gromads'ko–politychnymy zavdannjamy" // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1934. – № 5 (142). – S. 8–9.

35. Pryrodnyj ruh naselennja Ukrainy v 1924 roci z ogljadom pryrodnogo ruhu naselennja pered svitovuju vijnoju // Statystyka Ukrainy. Serija I. Demografija. – Harkiv, 1927. – T. IV, Vyp. 3. – LHHIII s.

36. Rossiya njepravskaja / Pod red. A. N. Jakovleva. – M. : Novyj hronograf, 2002. – 446 s.

37. Seljanka Ukrainy. – № 17. – 10 veresnja 1927 r. – 20 s.

38. Systema roboty pioners'koi' organizacii'. Zatverdzena VI Vseukrain's'koju naradoju v spravah KDR ta BJuROM CK LKSMMU. – H. : Derzhavne vyd-vo Ukrainy, 1929. – 107 s.

39. Figurin O. Sproba doslidzhennja vil'nyh tovarys'kyh dytjachyh ob'jednan' / O. Figurin // Shljah osvity. – H. : DVU, 1927. – № 11 (78), lystopad. – S. 102–111.

40. Hudozhnje vyhovannja ditej. Materialy narady DNMMK NKO USRR ta CK LKSMMU v spravi teatru, kina ta radio dlja ditej. – H. : DVOU Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1930. – 232 s.

41. CDAGO. – F. 7. – Op. 1. – Spr. 332. – 329 ark.

42. Tam samo. – F. 237. – Op. 1. – Spr. 12. – 14 ark.

43. Tam samo. – F. 7. – Op. 1. – Spr. 105. – 210 ark.

44. Chavdarov S. Shkidnytvo na pedagogicnomu fronti ("Pedagogy" z SVU) / S. Chavdarov // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vydavnytvo Ukrainy, 1931. – № 5–6 (108), traven'–cherven'. – S. 40–48.

45. Cherednyk O. G. Krytychnyj ogljad suchasnoi' systemy shkil'noi' sil's'kogospodars'koi' osvity v zv'jazku z vymogamy do nei' sil's'kogo gospodarstva Ukrainy / O. G. Cherednyk // Sil's'kogospodars'ka osvita. – H. : "Radjans'kyj seljany'n", 1928. – № 4, traven'. – S. 5–12.

46. Chefranov O. Antyreligijne vyhovannja ditej – na vyshhyj teoretychnyj riven' / O. Chefranov // Komunistychna osvita. – H. : Derzhavne vyd-vo "Radjans'ka shkola", 1933. – № 2–3 (131), ljutyj–berezen'. – S. 80–93.

47. Jemdin G. V. Deti stroiteli novoj shkoly / G. V. Jemdin // Materialy I Vserossijskoj jekskursii–konferencii robotnikov uchkomov gorodskih shkol. – M. : Robotnik prosveshhenija, 1930. – 112 s.

Markova S. V., Ph.D. in History, Associate Professor of theory and methodology of social and humanitarian disciplines HOIPPO (Ukraine, Khmelnytsky), markova1914@rambler.ru

Unification of consciousness of rural children by means of the impact of the ideological and educational system of the USSR and the Ukrainian SSR in the 1920s – early 1930s

It analyzes the major political and ideological and educative impacts on the formation of "new children", particularly rural ones, in the context of the expansion of the social base of the Soviet power in the countryside and creation of a new educative paradigm aimed to unify the children's consciousness. The study used problem-chronological, historical and comparative, historical and psychological, and other methods. During the 1920s – early 1930s the search of the content of the communist ideology took place, determined its functions in the society, methods of impact on children. The authorities had to abandon the idea of taking the children from rural families, mass organizations of "children's homes" and children's villages, because of lack of funds. Educative scheme included the following main components: school-children's home, playground; socialist education – children's communist movement. In the early 1930s the school, referential groups, children's literature, the press, movies, and other structural elements of the educational system of the USSR had a total impact on children, neglecting the basic values of the previous (pre-revolutionary) experiences of peasants.

Keywords: "new child ideology", educational system referential groups.

Маркова С. В., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры теории и методики социально-гуманитарных дисциплин, ХОИППО (Украина, Хмельницкий), markova1914@rambler.ru

Унификация сознания деревенских детей с помощью влияния идеологической и образовательно-воспитательной систем СССР, УССР в 1920–х – в начале 1930–х гг.

Анализируется политико-идеологическое и образовательно-воспитательное влияние на формирование "новых детей", в частности крестьянских, в контексте расширения социальной базы советской власти в деревне, а также создания новой образовательно-воспитательной парадигмы,

направленої на уніфікацію свідомості дітей. В дослідженні були використані проблемно-хронологічний, історико-сравнительний, історико-психологічний і інші методи. В 1920-х – на початку 1930-х рр. відбувалися пошуки змісту комуністичної ідеології, визначалися її функції в суспільстві, методи впливу на дітей. Власть, в частині із-за нехватки засобів, відмовилася від ідеї виведення сільських дітей із сімей, масової організації дитячих будинків, дитячих містечок. Освітньо-виховна система включала наступні основні компоненти: школа – дитячий будинок, дитячий містечок; соціалістичне виховання – дитячий комуністичний рух. В початку 1930-х рр. школа, референтні групи, дитяча література і інші структурні елементи освітньо-виховної системи УСРР мали тотальний вплив на дітей, нівелюючи базові цінності предківського (доревольюційного) життєвого досвіду селянства.

Ключові слова: “нові діти”, ідеологія, освітньо-виховна система, референтні групи.

* * *

УДК 94(477)

Придубайло О. М.
аспірантка кафедри історії та археології
слов'янських народів, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), prydubaylo@gmail.com

ГОЛОД 1921–1923 РР. СЕРЕД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Національна політика Радянської держави в 20-ті рр. ХХ ст. мала ряд характерних рис – передусім це розгортання репресій. Наразі національне питання є не менш гострим та актуальним як для світової спільноти, так і для нашої країни зокрема. Для його розкриття в згаданий період було використано описовий, аналітичний та узагальнюючий методи, за допомогою яких визначено причини, перебіг та наслідки голоду 1921–1923 рр. на українських землях. Досі увага істориків прикута до подій 1931–1933 рр., що офіційно були визнані голодом. Натомість щодо голоду 1921–1923 рр. точаться суперечки та дискусії, чи вважати його спланованим та штучним. Можливо зазначити, що це страшенне явище було викликане як об'єктивними обставинами – погодніми умовами, так і репресивною політикою радянської влади щодо заможного селянства – а саме завищеними нормами хлібозаготівлі та переходом на продовольчий податок.

Ключові слова: національні меншини, репресії, національна політика, голодомор, нова економічна політика.

Ще одним непротриманим шаблем у національних стосунках етносів радянського союзу став голод 1921–1923 рр., адже і досі думки щодо того, чи був він запланованим та цілеспрямованим на знищення певної частини населення, не мають однозначності. Перехід від політики “воєнного комунізму” до непу зайняв певний проміжок часу, який включив в себе голодні 1921–1923 рр. В березні 1921 р. на Х з'їзді РКП(б) було прийнято рішення про заміну продрозверстки продовольчим податком, що означало фінал політики “воєнного комунізму”. На практиці ж продрозверстка фактично продовжувалася до 1923 р. [3, с. 29].

На місцях проводилося розкуркулення заможної частини сільського населення, а так як саме представники нацменшин в своїй більшості були заможними, вказана акція головним чином охопила їх. Завищені плани продрозкладки та неврожай 1921 р. на значній території України спричинили масову загрозу голоду. Селянство залишилося без продовольства та насіння на посів під врожай 1922 р. Згідно статистичних даних в листопаді 1921 р. кількість голодуючих в УСРР була 2 658 тис. чол. Найбільша кількість скарг надходила з посушливого південного регіону [2, с. 9]. Історик О. Мовчан зазначає, що кількість людських втрат може бути порохана досить приблизно, адже повний перепис населення у 1921–1923 рр. не проводився, а здійснення ретельного обліку смертностей та

народжуваності місцевими статистичними органами було неможливим [4, с. 30–36].

Передумовами голоду стали хлібозаготівельні кампанії, збирання продрозкладки та початок процесу колективізації. На особливому рахунку перебували прикордонні райони Радянського Союзу, оскільки Польща розглядалася як один з ймовірних противників у майбутній імперіалістичній війні. Так, польський Мархлевський та німецький Пулинський райони за радянськими даними мали один з найменших показників колективізації в Україні. У 1934 р. у Пулинському районі із 5 560 господарств у колгоспи було об'єднано 2 758, або 48,7% [11, арк. 63]. Скарги на завищений податок лунали з Волинського регіону. В докладній записці члена ЦКНМ Х. Д. Саулевича про сільськогосподарський податок в умовах Волинського Полісся від 10 липня 1925 р. йдеться про те, що в Житомирському окрузі найбільша кількість скарг від селян стосується питання про перерахування великої рогатої худоби в землю при визначенні суми сільськогосподарського податку. Крім того в документі до відома Президіуму ВУЦВК доводяться дані про “недорід останніх двох років” (тобто 1923–1924 рр.). “Селяни даного регіону відчувають крайню нужду (хліб давно з'їдений: в деяких селах діють харчові пункти для дітей, в інших же, не дивлячись на посилені заходи охорони, селяни вирубують державні ліси і вивозять ліс “в степ”, продаючи його за мізер), бачать причину своїх бід саме в системі оподаткування, що спричинила ліквідацію більше половини великої рогатої худоби. Зниження коефіцієнту перерахунку (1 голова = 0,5 десятини) ... не змінює основної причини скарг”. Оскільки велика рогата худоба була єдиним джерелом для підтримання родючості землі, а мінеральні добрива недоступні для загалу, то зрозуміло, в чому причини неврожаю і плачевного стану селян [7, арк. 344]. Дослідник польської національної меншини І. Г. Білас також називає початком репресій саме голод 1921–1923 рр. У місцях компактного проживання поляків велика увага приділялася реалізації постанови РНК УСРР “Про п'ятихатки і десятихатки” від 1920 р., за якою кожне село, хутір ділилися на кутки з 5 або 10 господарств, визначався старший, переважно з незаможних селян, на якого покладався обов'язок сприяти “комнезамам у виконанні хлібної розверстки” [6, арк. 85–86]. Вони зобов'язані були регулярно доповідати відповідним органам влади: а) про політичне становище в населених пунктах; б) про всіх бандитів, їх пособників і тих, хто ховається; в) про сім'ї односельчан, члени яких перебувають у банді; г) про всіх осіб, які ведуть агітацію проти радянської влади, сприяють бандитам, постачають їм зброю, продукти. “Десятихатники” мали з'ясувати кількість “банди”, нести відповідальність за несвоєчасну та неповну інформацію. Таким чином, в суспільстві почав вводитись інститут доносів та наклепів.

Реквізиція хліба та продовольства, експропріація худоби, насильницькі дії продзагонів важким лихом обернулися для всього населення України, включаючи й національні меншини. Продовольчі труднощі переросли у масовий голод 1921–1922 рр.

У грудні 1921 р. на IV Всеукраїнській конференції КП(б)У партійне та радянське керівництво УСРР визна-